

Страшимиров

като политически писател

Разговор с проф.
Михаил Негелчев

„Антон Страшимиров описва българския свят като много богат свят. Да, вярно е, че използва редица „едносложни определения“ за българина, но тези му обобщения са толкова едри, че щом се вгледаме в другите му текстове, виждаме, че когато е „на терен“, когато е в емпирията, той анализира българската общност като безкрайно разнообразна“

Често определят Антон Страшимиров като „забравения класик“. В творчеството му съседстват и реализмът, и модернизмът, а в личен план той, по думите на Васил Узунов, преживява всички „горчилки и вихрушки на българския живот“. Защо той има толкова неотрадна литературна съдба, а огромното му литературно наследство сякаш остава непознато за днешния читател?

Не е вярно, нито е коректно да се твърди, че Страшимиров е бил забравен или пренебрегнат. Все пак е непрекъснато преиздаван, включително по времето на социализма в много томна поредица на издателство „Български писател“. Въпросът е, че самият му образ на писател е някак

Борис Ангелушев, Скица на Антон Страшимиров

нефокусиран. При него особеното е, че в целия си жизнен път – от 1872 до 1937 г. – той преминава през няколко *стилови полоси*. Сменя не само жанрови форми или тематични доминанти, а минава през различни периоди, които го всмукват, променят го.

Страшимиров започва като *писател народник*, класическа фигура за последните десетилетия на XIX в., след което минава през *мрачно обагрен символизъм*, за да стигне в романа си „Хоро“ до *много ярък експресионизъм*, на места твърде брутален. И след това отново се връща в по-спокойна и реалистична фаза на своето творчество, нещо характерно за цялата българска литература. Замислете се как в българската литература след периодите на *авангардизмите*, на

всички тези модернизми настъпва успокояване, връщане към класическите форми на повествуване и лирическо изразяване. Това е напълно характерно и за самия Страшимиров. Оттук и тази негова нефокусираност, огромна разножанровост. Той пише във всички жанрове. Започва със стихотворения, след това пише разкази, повести, романи, драматургия (която включва и комедии, и трагедии), а на публицистиката му ще се спра отделно.

Всичко това трудно ни дава един фокусиран образ на Страшимиров. Много е лесно да мислим Николай Лилиев – той пише символизъм до късни години. В това отношение Антон Страшимиров може да бъде упореден само с Иван Вазов. С никой друг. Поне по цялата тази разнородност на творчеството си. Ала творчеството на Страшимиров не е така събрано, както е събрано наследството на Вазов. В много томното издание от времето на социализма публицистиката на Страшимиров бе представена само в малки откъси, особено що се отнася до работите му върху македоно-одринското освободително дело. И до ден днешен тези му книги не са познати на съвременния читател. В това отношение съм съгласен, че Антон Страшимиров си остава частично непознат.

И какво е обяснението ви? Защо тези негови книги не се преиздават?

Понякога факторите могат да са съвсем случайни. Никой не се е нагърбил с тази задача. Спомням си добре като човек, който петнайсет години е работил в издателство „Български писател“, и то в отдел „Литературно наследство“, че ако нямаше хора като Илия Тодоров и неколцина други ентусиасти на издателската дейност, Захарий Стоянов също нямаше да пробие и да бъде издаден. Вазов със

свърхпривилегирования си статут на народен поет винаги е бил едно изключение – той е издаван, и то добре издаван.

Страшимиров няма тази съдба. Негова характерна особеност е, че той е и политически писател. За мен много важна и неизучена е фигурата на политическия писател. Наскоро изнесох доклад за Васил Пундев, познат с критическите си текстове, но не и като политически писател, свързан с македонските среди. Самата фигура на политическия писател си остава неясна. У нас все още няма съзнанието, че тя е не просто социална роля, а е „втора същност“ на опубличността на съответни писателски фигури. И за да стане ясна тезата ми, ще дам пример с Яворов. Публицистиката му обхваща огромен том и за да я познаваш, трябва да видиш с кого е полемизирал, трябва да познаваш историята на македонското движение. А случаят на Страшимиров е още по-особен. Той се занимава не само с македонското дело, където има книжки за Гоце Делчев и Кръстьо Асенов, за „Истината по положението в Македония“, но е и

„Рядко сред българите се срещат *благодетели*. Благодарителността у нас е сведена до помагане на крайно нуждаещи или до даване подаяние на професионални просяци. Въздигане на благотворителни заведения, дори богоугодни такива; посрещане на обществени нужди или увековечаване на лична памет – чешми и мостове – всичко това у нас рядко се среща. Нещо повече: малкото опити в това направление не успяват, обществото не ги тачи и не пази създаденото, то се разпада, ако няма пазачи... У българите е заличена всяка следа от аристократични традиции: у нас никои не гледа на народните маси като на по-нисши същества, които трябва да се облагодетелстват. И стремлението в ново време да насадим това в страната нито се оправдава, нито може да успее... У нас се ценят само онова, за което сме дали и ние своята лепта; „харизаното“ ни съблазнява, то може дори да бъде злоупотребено.“

Антон Страшимиров, „Книга за българите“, 1918 г.

четник на Яне Сандански, колкото и да е странно това. Ала основното при него е, че той не е политическа фигура, а е политически писател, което е нещо по-различно. Има политически писатели, които са и политически фигури, както е един Димо Кьорчев, който става секретар на Национал-либералната партия.

Специфичното при Антон Страшимиров е, че освен с тематичната доминанта на македоно-огринското освободително дело той се занимава много и с войните. И има цяла поредица от книги. Страшимиров смята, че войната разбърква националното пространство, омесва различните групи на нашия народ – шопите, тракийците, мизийците, македонците. Ето защо за него войната не е само драматична или трагическа преживелица, а е и нещо, което консолидира, изравнява общностите, разбърква, премества маси, случват се бежански потоци, с които България трябва да се справи. Аз няма да употребя думата „нароковедски книги“, която е доста компрометирана, но тези негови съчинения са наистина много важни, те са второто му важно занимание. И третото му важно занимание – той изследва войните в чисто стратегико-политически план. Пише една много интересна книга, която е

силно пренебрегната – посветена е на Германия през 1917 г. А при нас Германия и войната – дори да става дума за Първата световна – са превърнати в мръсно словосъчетание. Страшимиров посещава кайзерова Германия и прави най-подробно нейно описание. Той е близък до Генералния щаб, където тогава е сформирана писателска група, работеща много активно, осъществяваща и издателска дейност. Притежавам част от архива на тогавашната Цензурна комисия, където има и негови цензурни дела. Писателите тогава работят и като цензори, цензурират кореспонденцията на войниците.

Така че за Страшимиров войната е много важно събитие. След това той пренася тази проблематика и върху гражданските размирици след 1923 г. Именно той е този, който изгражда образа на тогавашна България като една „полудяла България“. Прави го не само чрез романа „Хоро“, но и чрез публицистични текстове като тези в книгата „Палач и злодей“, чрез знаменития си апел „Клаха народа си, както турчин не го е клал“. Всичко това са реализации на неговата същност като политически писател. Сиреч това не е втора писателска роля, а е второ писателско осъществяване. И тези сфери са доста разграничени,

независимо че някои път темите от публицистиката или документалистиката проникват в неговите романи. Страшимиров има ясното съзнание, че това са различни сфери. Особено интересна е и неговата фиксация върху фигурата на Стефан Стамболов.

Като оценката му твърде силно се променя...

Абсолютно различна е през годините. Страшимиров на няколко пъти извършва пълна трансформация на написаното за Стамболов. Много трудно е дори да се каже коя е окончателната му оценка за този исторически персонаж.

От борец срещу стамболовизма той се превръща почти в апологет на Стамболов?

В някакъв смисъл Страшимиров стига, ако не до възхищение, то поне до монументализиране на образа на Стефан Стамболов. И дори до оневивняване на всички екстремни действия на „диктатора“. Поначало Стамболов е фигура, която поляризира – или силно го любим, или силно го мразим. Аз например съм потомствен стамболовист, при мен гледната точка е някак предопределена. Докато при Страшимиров промяната е наистина изключително интересна, но в крайна сметка се стига до извайването на един наистина балансиран образ.

Да не би съвременният читател да има проблем да се разпознае през очите на Страшимиров? Един цитат от „Книга за българите“ (1918): „Ние, българите, се раждаме с черни очила, през тях гледаме света и с тях умираме“, пише Страшимиров и твърди, че най-вече сипатим от възродения наивитет на един млад народ. Има ли нещо такова?

Не знам какво означава млад народ... Бащата на самия Страшимиров е от с. Обидим, едно изключително място. Това е село над Разлог, близо до Банско, откъдето тръгват някогашните

големи строители. Неговите жители навремето построяват почти всички къщи на остров Тасос. Това е огромен рогови потенциал.

Искам да кажа, че описанията на Страшимиров не са систематични, а някои от изводите му, дори да впечатляват с изказа си, са все пак про изволни. Той по великолепен начин, и то в поредица от очерци, описва крайбрежните ни градове. Това също е негова голяма тема. Описва начина, по който се съотнасят тези антични гръцки колонии с населението, което после е придошло и се е смесило с тях. Идеята за това тързва от неговия роден град Варна.

Антон Страшимиров описва българския свят като много богат свят. Да, вярно е, че използва редица „едносложни определения“ за българина, но тези му обобщения са толкова едри, че щом се взгледаме в другите му текстове, виждаме, че когато е „на терен“, когато е в емпирията, той анализира българската общност като безкрайно разнообразна. И за мен това е най-интересният център в неговите народоописания – фактологични и документални.

В текстовете на Страшимиров особено впечатляващо е разнообразието от светове. Той сякаш потвърждава теорията, че България не е никак малка, а е голяма страна, тъй като релефът ѝ е силно нагънат. И ако се разгърне, тогава през тези долини и котловини пред нас ще се ширне една съвършено различна картина – прекрасна равнина като Украйна или Полша.

Каква обаче е ролята на Страшимиров като политически писател приживе? Как гледат на него съвременниците му?

За разлика от сегашното време, когато тези книги не са четени и познати, навремето те са били много четени и популярни. В някакъв смисъл са били по-четени дори от романите му и съперничат по известност на някои от пиесите като „Вампир“ и „Свекърва“

или на романа „Хоро“, които са събития за времето си. Около тях са се водили огромни полемки. Страшимиров е конфликтен писател. Около тези му творби са се водели цели битки. И цяло чудо е, че не е бил „отстрелян“, че не е имало покушение срещу живота му.

Как пиесите на Страшимиров се вписват в цялостния корпус на творчеството му? Не са ли текстове като „Над безкръстни гробове“, „Ребека“, „Към слънцето“ едни от първите образци на символизма в драматургията от първите десетилетия на XX в.?

При Страшимиров има много силен „ибсенизъм“. Бил е много силно увлечен по Ибсен, по Хауптман, по цялата северна драматургия. Пиесите му, дори да не са подражателни, са твърде силно повлияни от тази ярка за времето си драматургия. За мен това е по-неавтентичният дял от неговото творчество. Като казвам това, не го омаловажавам, просто съзирам в драматургията му доминативност на заемките, на влиянията. В символистичните му грами отсъства битовата подробност, която все пак носи баграта в пиеси като „Вампир“ или „Свекърва“.

А комедиите му? Обикновено определят Страшимиров като автор, който има много силно отношение към трагичното?

Комедиите му са много силни. Страшимиров се представя като блестящ комедиен автор. Има усет към комичното в ситуацията. Много трудно ми е обаче да преценя дали неговият хумор би бил атрактивен за днешния български зрител. Виждам, че се правят постановки на „Свекърва“. Най-вероятно режисьорите днес внасят актуален ключ или свои режисьорски прочити, които разгръщат комедийния потенциал на неговите пиеси. Но това е валидно за комедиите въобще. Дори Вазовите комедии днес не са чак толкова смешни.

Творчеството на Вазов съвместява в жанрово отношение наченките

на цялата ни литература. Страшимиров като че ли се опитва да прави същото...

Същото, но не го дублира. Страшимиров има свое си място, свой творчески почерк. Вазов, разбира се, е създател не просто на цялата ни жанрова система, а на няколко жанрови системи. Всеки двайсет-двайсет и пет години в една литература се изгражда жанрова система, след което нахлуват други жанрове и се извършва деструкция на предишната жанрова система. Това е сложен формообразуващ принцип.

Страшимиров е нервен автор. Бил е крайно експанзивна личност или поне такъв ни го представят неговите съвременници. Публицистичните му текстове са несистемни, написани са крайно експресивно, на един език с непълни елиптични изрази, със скокове в мисълта, с дупки в повествованието. Той сякаш не изчерпва възможностите на отделните жанрови форми, а прескача от едни към други жанрови форми. Така не омръзва на публиката. След като намери ниша, не влиза в нея, никога не дълбае в очакваната посока. При него има застъпване на увлечението му по различни жанрови форми и тематични насоки. Страшимиров е несистемен автор.

Експресивността му също може да бъде подвеждаща. Романът „Хоро“ беше обект на силно идеологизирани прочити преди 1989 г. Как би бил четен днес този текст?

Романът „Хоро“ беше канонизиран, изваден от контекста на цялото творчество на Страшимиров. Аз много харесвам изследванията на моя колега проф. Радосвет Коларов, които са изключителни. Но и самият Радосвет Коларов се занимава по-скоро със стиловите особености, отколкото с внушенията на романа. Смятам тази творба на Страшимиров за класически роман, независимо от някои концесии към левичарската идеология. Романът е написан на няколко вълни и е неравен, но точно така е бил и замислен. Става дума за

експресионистичен роман, вътре в самия текст има избухвания. Днешните поколения могат да го четат не-предубедено, ще се забрави, че някога е бил напратван. В известен смисъл този текст е „неприятен“. Той не те увлича, а действа брутално. Мисля, че „Хоро“ е вече освободен от някогашната си идеологизация.

Нека обясним обаче как от наследник на Вазов Страшимиров стига до кръга около Гео Милев? Какви са връзките му с литературния авангард от 20-те години на XX век?

Страшимиров ярко защитава Гео Милев и скърби за него след убийството му. Христо Ясенов му е много близък, чувства го като свой син. Страшимиров винаги е бил отдаден на младите писатели, харесва му дързостта им, насърчава ги. Той е противоречив в оценките си, но щом подкрепя някого, го подкрепя безрезервно. Това си личи и по начина, по който фаворизира сътрудниците си в сп. „Наш живот“, във в. „Ведрина“. Той умее да събира около себе си общности, които както се събират, така и се разпадат. Страшимиров не е д-р Кръстев, така и не създава свой кръг, подобен на кръга „Мисъл“. Няма кръг „Наш живот“, няма кръг „Праг“, нито кръг „Ведрина“. Това са писатели, събрани *ad hoc*, които след това се разпиляват, сами се разпръсват. Не че той ги гони, пътищата им се разделят. Той не е Владимир Василев, който създава нарастваща „златорожка общност“. Страшимиров има слабост към младите. Но не точно към „тези млади“ или „тези нови“, а въобще към младите и новите. В този смисъл около него витае някакъв „идеологически ювенализъм“, тъй като самият Страшимиров винаги е патрон на младите писатели. Спомените за него го представят като лидерска, водеща фигура, като човек, около когото винаги има някакъв кръг, но този кръг никога не е постоянен.

„Сеузмозграфичен автор“ – така го определя Минко Николов. Сто и петдесет години по-късно това ли е

Михаил Негелчев

Михаил Негелчев е роден на 17 юли 1942 г. в София. Завършва славянска филология и философия в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В продължение на 15 години работи в отдел „Литературно наследство“ на издателство „Български писател“. Интересите му са в областта на българската литературна история, текстологията, литературния, политическия и културния персонализъм, геопоетиката и актуалния литературен живот. Депутат във Великото и в 36-ото народно събрание. Бил е ръководител на департамент „Нова българистика“ в НБУ, председател е на Сдружението на български писатели. Носител на Националната награда за хуманитаристика Христо Г. Данов (2003), на Бургаската литературна награда за цялостно творчество Голям златен Пегас, на Специалната награда на „Аполония“ (2004) и на Наградата на Портал Култура за хуманитаристика за 2016 г. През 2018 г. бе отличен с Националната награда за хуманитаристика Богдан Богданов.

формулата за живота и творчеството на Антон Страшимиров?

Да, мисля, че това е хубава формула, удачно намерена от покойния наш голям критик Минко Николов. Защото Страшимиров наистина реагира на всички трусове. Не че той ги предизвиква, не че ги очаква. Ала когато има социален трус, той реагира.

Разговаря екипът на „Култура“